

DIRK VAN ZYL SMIT · CATHERINE APPLETON *LIFE IMPRISONMENT* *A Global Human Rights Analysis*

Harvard University Press, Cambridge,
Massachusetts London England, 2019, 447 str.

Godina u kojoj je objavljena ova monografija i tematika koju obrađuje su, ispostaviće se, povezane sa poslednjim izmenama i dopunama Krivičnog zakonika Republike Srbije, a da to ni autori knjige, ni naš zakonodavac nisu imali nameru da „utanače”. Naime, izmenama KZ-a iz maja meseca 2019. godine u srpsko pravo je posle nešto više od pola veka ponovo uvedena kazna doživotnog zatvora (kroz istoriju je postojala i smrtna kazna umesto koje je 2001. godine propisana kazna zatvora u fiksnom trajanju od 40 godina, da bi kasnije i ona bila zamenjena kaznom zatvora u rasponu od 30 do 40 godina). Reč je o jednom od suštinskih noviteta u sistemu kazni našeg krivičnog prava, naročito imajući u vidu da će od 1.12.2019. godine, kada ove odredbe stupe na snagu, postojati mogućnost izricanja najstrožeg „modela” kazne za pojedina krivična dela, a to je kazna doživotnog zatvora bez prava na uslovni otpust. U stručnim, naučnim i dnevopolitičkim raspravama razvila se žustra polemika, a oprečna mišljenja se mahom svode na (ne) opravdanost ove sankcije i njene sadržine sa aspekta ljudskih prava (učinioca ili žrtve). U ovoj knjizi se vrši analiza kazne doživotnog zatvora i njenih pojava oblika, mapiraju glavni problemi u propisivanju i izvršenju i studiozno prate njeni efekti kroz prizmu ljudskih prava na globalnom nivou. Sve to je potkrepljeno bogatim, dugogodišnjim istraživanjima, promatranjem prakse i „živih” slučajeva, te brižljivo prikupljenim podacima koji su jasno izloženi u monografiji. Kuriozitet ovog teksta je i njegov obim jer se

radi o sveobuhvatnoj građi koja do sada nije bila predstavljena u ovom obliku, barem ne sa stanovišta ljudskih prava, iako se radi o temi koja jeste popularan predmet naučne obrade.

Autori ovog dela su Dirk Van Zyl Smit, profesor uporednog i međunarodnog kaznenog prava na Univerzitetu Notingham (University of Nottingham) – Fakultet za društvene nauke i Catherine Appleton, viši naučni saradnik na istoj instituciji. Ono što daje početni autoritet ovom delu je činjenica da se oba autora kontinuirano bave temom doživotnog zatvora i to Appleton deceniju, a Van Zyl Smit skoro dve. Plod njihove višegodišnje posvećenosti i interesovanja za jedan pravni i društveni fenomen kakav je doživotni zatvor je upravo ova monografija.

Knjiga je podeljena na 11 poglavlja i sadrži tri apendiksa. Zatim sledi spisak korišćene literature za svaki odeljak posebno, kao i indeks pojmova. Deluje da su nazivi poglavlja formulisani intuitivno i to tako što svaki naslov sadrži termin „*life*” u sebi. Iako se ova reč tretira kao sinonim za doživotni zatvor, već sama struktura odeljaka aludira na opredeljenje autora – *pro*, a ne *contra* dostojanstvenog života.

Prvo poglavlje naziva *Debating Life* obrađuje pitanje kako doći do pravedne kazne doživotnog zatvora i prema pravilima nacionalnog prava, i prema evropskim standardima. „Priča o životu” počinje istorijskim osvrtom na opravdanje doživotnog zatvora neminovnim poređenjem sa smrtnom kaznom. Kroz početne ideje odvrćanja i stavove Bekarije, Hauarda, Bentama, koji se

u osnovi svode na to da je doživotni zatvor efikasniji od smrtne kazne, preko retributivnih ciljeva koje bi trebalo da ima s obzirom na težinu učinjenog zločina (proporcionalnost), autori govore i o svojevrsnom onesposobljavanju učinioca da „upriliči” (ne) delo tako što pominju i stare kazne poput izgnanstva ili teškog rada „u večnost”. Nadalje, obrađeno je i pitanje rehabilitacije koja, kako se ističe, od zatvorenika stvara poštovaoca zakona (doduše, radi se o prekookeanskim efektima na tlu Njujorka i Pensilvanije). Istorijski deo se završava gledištima Fon Lista o nepopravljivosti učinioca, pri čemu autori podvlače dva pristupa: američki (po prirodi ovog sistema, pragmatičniji) koji zagovara individualizaciju i evropski (reklo bi se, načelniji) koji zastupa princip proporcionalnosti.

Ova glava se nastavlja pododeljkom koji postavlja nove okvire za poučavanje kazne uopšte, kao i doživotnog zatvora kao takvog, sa stanovišta ljudskih prava. Naročito se podvlači procvat ljudskih prava u periodu posle Drugog svetskog rata, a pravila postupanja prema zatvorenicima karakterišu kao „meko pravo” podložno promenama, naročito u sledstvu nekih slučajeva iz prakse koji se, najčešće u žalbenom postupku, ispostave nepravednim (npr. izricanje doživotnog zatvora bez prava na uslovni otpust prema maloletnim učiniocima). Autori dalje apostrofiraju značaj ljudskog dostojanstva i podvlače da je prava alternativa smrtnoj kazni doživotni zatvor. Pristup pisaca ove knjige nije samo i isključivo omeđen teorijom i sudskom praksom, već se problematika postavlja i u jedan širi kontekst, pa tako navode i Papin poziv na ukidanje doživotnog zatvora u smislu morala i izbegavanja preterane okrutnosti čak i prema učiniocima teških krivičnih dela.

U delu o preispitivanju kriterijuma proporcionalnosti ističe se „slučaj *Lynch*” koji je postavio praktične temelje za izricanje doživotnog zatvora jer kazna treba da bude srazmerna delu, a ne „kriminalnoj sklonosti” (naročito ne za naviku u vršenju kudikamo lakših krivičnih dela poput kra-

đe). Potom, govoreći o pravima zatvorenika, autori izlažu razvoj standarda o tretmanu zatvorenika posebno podstičući raspravu o mogućnostima uslovnog otpusta (*Mandela* pravila, rad Evropskog komiteta za prevenciju torture...). Zatim sledi i osvrt na rad međunarodnog krivičnog pravosuđa, pa i određene kritike Statuta *ad hoc* tribunala za bivšu Jugoslaviju. Van Zil i Apleton ističu nacionalna zakonodavstva Istočne i Centralne Evrope i Južne Afrike, pohvaljujući ih za prihvatanje ovih tekovina u razvoju ljudskih prava. Osim toga, govoreći o SAD, podvlači se opadanje podrške javnog mnjenja smrtnoj kazni dok god postoji adekvatna alternativa poput doživotnog zatvora. Kada su u pitanju granice ljudskih prava, autori ukazuju na problem pozivanja na drakonske kazne svaki put kada se desi neki težak zločin, bez da se uzmu u obzir neki „blaži” stavovi potkovani analizom konkretnih slučajeva i realnim efektima.

Drugo poglavlje *Describing Life* nudi raspravu o pravednosti doživotnog zatvora kroz različite normativne modele. Polazi se od jezičkog tumačenja i identifikuje više naziva suštinski istog fenomena. Shodno jezičkim određenjima i eksplicitnom propisivanju doživotnog zatvora, autori formulišu podelu na formalni i neformalni doživotni zatvor s obzirom na to da li je izričito propisan kao takav ili faktički figurira u zakonodavstvu i praksi država. Tako, formalni kriterijum podrazumeva nedvosmisleno „imenovanje” doživotnog zatvora, pri čemu se ovde pravi razlika između tzv. LWOP (*Life Without Parole*) odnosno doživotnog zatvora bez prava na uslovni otpust i LWP (*Life With Parole*) odnosno doživotni zatvor s pravom na uslovni otpust. Ova teorijsku podelu prati odgovarajući grafički prikaz zemalja koje poznaju neku od ovih varijanti. Interesantno je pomenuti da autori nalaze da LWP propisuju 144 od 183 države i podvlače da mogućnost uslovnog otpusta ne znači i uslovni otpust. Navedeni teorijski stavovi obrađeni su kroz nekoliko relevantnih slučajeva iz prakse (*Kafkaris vs. Cyprus*, *Vinter and others vs. UK* itd.). Sa

druge strane, neformalni doživotni zatvor pretpostavlja dva podmodela. Jedan je *de facto* model u kom učinilac faktički do kraja života ostaje u zatvoru (npr. osuđen je na 100 godina) pri čemu neretko postoji mogućnost razmatranja daljeg ostajanja u zatvoru, ali opet nakon nekog dugačkog roka koji čovek prosečnog životnog veka i ne doživi. Drugi model čini tzv. post-osuda koja je u biti sa neodređenim trajanjem i nejasne pravne prirode budući da supsumira karakteristike kazne, mere, ograničenja (civilnih) prava. Zasniva se na prevenciji i rehabilitaciji, uz opravdanu kritiku autora da može pogodovati preteranoj retribuciji.

Treće poglavlje *Prevalence of Life* se bazira na analizi pojava oblika predašnjih sistema u praksi i to za period od 1.9.2014. godine, sem za SAD za koje se rezultati protežu i na 2016. godinu. Autori primećuju i da broj lica koja izdržavaju kaznu doživotnog zatvora u određenom broju zemalja predstavlja službenu tajnu, što, čini se, pripisuju svojevrsnom izostanku svesti organa da treba da vode računa o takvim informacijama, da ih revnosnije prikupljaju i tretiraju, a naročito s obzirom na šture podatke o broju ljudi koji su pušteni na uslovni otpust. Osim toga, zaključak je i da je trend izdržavanja kazne doživotnog zatvora rastući.

Četvrto poglavlje *Exempt from Life* obrađuje pitanje grupa koje su izuzete od mogućnosti izricanja kazne doživotnog zatvora. Autori govore o tri kategorije koje se izdvajaju u svetskim zakonodavstvima, a to su: deca, stari i žene. Dok izostavljanje dece kao potencijalnih osuđenika na doživotni zatvor uglavnom nije sporno kako na evropskom, tako i na američkom tlu, posebno nakon usvajanja odgovarajućih konvencija iz oblasti zaštite dece (iako i ovde imamo ekscese u vidu izricanja, kako ga pisci nazivaju, faktičkog doživotnog zatvora i prema deci), ostale kategorije su u najmanju ruku dubiozne. Naime, kada su u pitanju stariji ljudi, internacionalno pravo mahom ne poznaje gornju granicu, dok su stariji osuđenici isključeni jedino u zemljama bivšeg SSSR-a na šta autori ne gledaju

afirmativno, pa čak ni kad se uzme u obzir obrazloženje navedenih zakonodavaca da se ovakvom „brigom o starima” radi na dostizanju principa pravednosti i humanosti. Da se radi o delu koje neguje konstruktivnu kritiku, svedoči i predlog autora da se u slučaju starijih učinilaca koji su na izdržavanju doživotnog zatvora odredi samo kraći rok za uslovni otpust (što je opravdano sa fiziološkog stanovišta i godina starosti ovih lica). Sličan je slučaj i sa izopštavanjem žena iz korpusa kazni koje im prete za učinjena krivična dela. Simptomatično je da su i ovaj put gotovo identična zakonodavstva koja privileguju žene – zemlje bivšeg SSSR-a i Albanija. Radi se, dakle, o suštinski patrijarhalnim i tradicionalnim društvima. Autori uprkos osnovanim kritikama dodaju i nešto drugačije tumačenje, a to je da na ovakva rešenja treba gledati „prosperitetno”, tj. da ukidanje jedne po jedne grupe ljudi vodi ukidanju doživotnog zatvora kao takvog, opet, u cilju humanizacije.

Peto poglavlje *Offenses That Carry Life* se bazira na bogatom tabelarnom prikazu krivičnih dela za koja se može izreći kazna doživotnog zatvora. Valja istaći da su ovom analizom obuhvaćeni Engleska i Vels što je metodološki zahtevan poduhvat budući da ove zemlje nemaju kodifikovano pravo. Autori klasifikuju „klasična” krivična dela grupišući ih pod originalnim nazivima, ali se u osnovi svode na krivična dela protiv: imovine, ličnosti, zajednice i javnog reda. Zabrinuto se konstatuje upotreba ove stroge kazne u primeni koncepcije „*three strikes and you're out*” s pozivanjem na relevantne slučajeve iz prakse i onda kada s obzirom na težinu dela nije opravdano izreći doživotni zatvor, pa se u tom smislu predlažu restriktivniji uslovi za izricanje koji će se zasnivati na principu proporcionalnosti odn. srazméri kazne učinjenom delu, a ne činjenici da je u pitanju recidivista.

Šesto poglavlje *Imposing Life* tretira različite načine izricanja stavljajući u fokus sudove i okvire u kojima se kreću prilikom odlučivanja za kaznu doživotnog zatvora. Može se primetiti tendencija ka humanijim

oblicima, naročito zbog toga što se podvlači da tzv. *LWOP* znatno više ograničava postupajuće organe nego *LWP*, ali sa druge strane, i u drugoj varijanti je škakljivo pitanje roka posle kog se može razmatrati uslovni otpust. Uz to, pominje se i značaj tužilaštava u primeni doživotnog zatvora u sledstvu predlaganja ove sankcije tokom pregovaranja o sporazumu za priznanje krivičnog dela.

Sedmo poglavlje *Doing Life* obrađuje problematiku sa aspekta osuđenog, naročito s obzirom na efekte koje ovakva kazna ima na učinioce krivičnih dela. Autori u središte proučavanja teme ove glave stavljaju sociologiju ličnosti i analiziraju stepen mentalne, emocionalne i intelektualne patnje koju zatvorenici trpe. Zanimljivo je da postoje lica na čije zdravlje doživotni zatvor nema štetnih uticaja. Ističu se i neke kriminološke pojave poput prizonicizacije, stvaranja nesvesnih navika itd. Teorijsko viđenje položaja osuđenika koji „robuju do kraja života” sugestivno je uobličeno ličnim svedočanstvima ovih zatvorenika.

Osmo poglavlje *Implementing Life Well* nastoji da opiše mehanizme za što bolje usklađivanje različitih oblika doživotnog zatvora, između ostalog, i sa praksom Evropskog suda za ljudska prava. Podvlači se značaj individualnih planova za svakog zatvorenika i dobar tretman ne samo od strane zakonodavca, sudova, zatvora, već i svih drugih subjekata koji se javljaju u ovom procesu. Autori predstavljaju i primere nekog vida terapijskog aktivizma u smislu (re)socijalizacije „većitih zatvorenika” tokom efektivnog izdržavanja kazne (npr. gluma u predstavama) ili dok su na uslovnom otpustu (kafići posebne namene za bolju rehabilitaciju).

Deveto poglavlje *Release from Life* obrađuje verovatno jedno od kontroverznijih pitanja doživotnog zatvora a to je uslovni otpust. Autori već na samom početku podvlače „narodsko” značenje uslovnog otpusta, a to je mogućnost da zatvorenici uzađu iz zatvora pre nego što umru. Ova problematika se ispituje kroz nekoliko fundamentalnih principa krivičnih nauka: lega-

litet (koji podrazumeva jasne uslove pod kojima se lice uslovno otpušta), resocijalizacija (kroz efekte specijalne prevencije), zastrašivanje (kroz efekte generalne prevencije), retribucija, pravičan postupak. Dodaje se značaj pravilnog određivanja broja godina koje treba da proteknu da bi se razmatrao otpust, kao i postupak „revizije” izrečene kazne. Autori prepoznaju tri tipa uslovnog otpusta: sudski, od strane izvršne vlasti i pomilovanja. Zaključak je da je sudski vid najsigurniji jer pruža najveće garancije za ispravnu odluku, dok pomilovanju treba pristupati samo izuzetno, kada nema drugog načina. Kritika nesudskih odobravanja uslovnog otpusta svodi se na izostanak precizne procedure i bojazan od preteranih diskrecionih ovlašćenja u odlučivanju.

Deseto poglavlje *Life after Life* počinje pregledom internacionalnih standarda i uporednih podataka u sferi doživotnog zatvora. Prisutna je i profesionalna kritika Izveštaja UN o stanju u ovoj oblasti zbog njegove uopštenosti, posebno u pogledu uslova za izricanje i sprovođenje kazne. Osim različitih preporuka relevantnih tela za bolju implementaciju, autori izlažu i neke od tekovina pravca „nove kriminologije” gde se podvlače reintegracija i rehabilitacija učinilaca bez kojih figurira sindrom „bezbednog društva” u kom se više štiti, „(uznemirena) javnost”, a ne najvrednija dobra.

Autori u finalnom, jedanaestom poglavlju *Rethinking Life* na osnovu svega prethodnog ukazuju na primećene nedostatke među kojima je najozbiljniji lako i često izricanje prema deci i izricanje za ne tako teške zločine. Generalna preporuka nastala kao plod višegodišnjeg istraživanja i posmatranja doživotnog zatvora na gotovo svetskom uzorku je da i međunarodno, i nacionalno krivično pravo treba da teže redukciji ili bar ublažavanju efekata doživotnog zatvora.

Appendix-i A, B, C sadrže pregled tri grupe statističkih podataka i to: o vrstama (formalnoj) doživotnog zatvora u svetu s obzirom na njihovu sadržinu (sa/bez uslovnog otpusta i sl.), zatvorenici na izdrža-

vanju kazne i vrstama krivičnih dela za koja se izriče doživotni zatvor.

Monografija *Life Imprisonment – A Global Human Rights Analysis* osim što predstavlja aktuelno i „mlado” delo koje obađuje pitanje doživotnog zatvora sa aspekta globalnih ljudskih prava, čini i obimnu studiju o ovoj sankciji koja je rezultat dugogodišnjeg rada i naučnog zalaganja njenih autora. Oni su prepoznali trenutak u kom 183 zemlje (do momenta objavljivanja knjige) imaju propisanu kaznu doživotnog zatvora i uočili da nedostaje jedna ozbiljnija teorijska i empirijska obrada ove teme. Knjigu odlikuje jasna sistematika, sa izdvojenim celinama u kojima je obrađena problematika nekih ključnih elemenata kazne doživotnog zatvora. Ipak, poglavlja ove knjige, iako precizno odvojena, nisu tek „glave za sebe” već se prirodno nadovezuju jedna na drugu, pa se ne radi o suvoparnoj materiji već je, naprotiv, karakteriše visok stepen koherentnosti. Stil pisanja je pristupačan i lep, a to je nekada vrlo teško postići s obzirom da stručne teme iziskuju dosta administrativnog jezika kada „leporečje” bude žrtvovano zarad preciznosti koju struka i nauka nesumnjivo treba da neguju. Ono što je dodatna pohvala autorima za jezičko oblikovanje velike baze podataka, informacija, teorija, saznanja itd., je činjenica da se radi o koautorskom delu, ali da se ne primećuje „stilsko svađanje” autora, te da materija sve vreme ostaje homogena. Monografiju ne čini samo tekstualni deo. Sadrži veći broj tabelarno predstavljenih i sistematizovanih podataka, kao i odgovarajućih grafičkih prikaza

što dodatno podstiče preglednost knjige i „pitkost” u razumevanju pojava koje se opisuju. Predmet ovog dela je metodološki dobro koncipiran budući da ga karakteriše opsežna obrada sa krivičnog, kriminološkog, penološkog, uporednopravnog, sociološkog, psihološkog..., stanovišta, a da nijednog trenutka autori ne „odlutaju” iz teme. Dakle, reč je o konkretnoj obradi jednog globalnog fenomena, a umeće je iskoristiti mnoštvo podataka godinama marljivo prikupljenih i formulirati jednu razumljivu studiju. Knjiga je napisana na engleskom jeziku i zasigurno upotrebljiva bilo gde u svetu, bez obzira kom pravnom sistemu pripada određena zemlja. Sa aspekta srpskog prava, nije loše uzeti je u obzir prilikom implementacije doživotnog zatvora u našoj zemlji i imati na umu neke postavke i zaključke iznete u ovoj knjizi. Pored toga, iako ima nesumnjivu naučnu vrednost, nije nužno ograničena na pravnike. Može biti interesantno štivo svima koje, makar i na nivou dnevne politike, zanima doživotni zatvor, njegova pozadina, manifestacije, (ne)opravdanost itd. Autori su nenametljivi i objektivni u prezentovanju prikupljene građe, ali i davanju svog suda činjenično potkrepljenog mnogobrojnim primerima, kao i „životnim” svedočenjima zatvorenika na izdržavanju ove kazne. Monografija je opravdala deo svog naslova – globalna je i verovatno jedna od neizostavnih referenci svakog budućeg rada na temu doživotnog zatvora.

Jovana Banović